

COPY RIGHT

ELSEVIER
SSRN

2020 IJIEMR. Personal use of this material is permitted. Permission from IJIEMR must be obtained for all other uses, in any current or future media, including reprinting/republishing this material for advertising or promotional purposes, creating new collective works, for resale or redistribution to servers or lists, or reuse of any copyrighted component of this work in other works. No Reprint should be done to this paper, all copy right is authenticated to Paper Authors

IJIEMR Transactions, online available on 2nd Nov 2020. Link

[:http://www.ijiemr.org/downloads.php?vol=Volume-09&issue=ISSUE-12](http://www.ijiemr.org/downloads.php?vol=Volume-09&issue=ISSUE-12)

DOI: 10.48047/IJIEMR/V09/I12/04

Title: Қўқон хонлиги ўтроқ аҳолисининг хунармандчиликни ривожлантиришдаги роли

Volume 09, Issue 12, Pages: 16-19

Paper Authors

Йўлдашев Икромжон Турсунович, Рузматова Шаходат Абдукаххаровна

USE THIS BARCODE TO ACCESS YOUR ONLINE PAPER

To Secure Your Paper As Per **UGC Guidelines** We Are Providing A Electronic Bar Code

Қўқон хонлиги ўтроқ аҳолисининг ҳунармандчиликни ривожлантиришдаги роли.

¹Йўлдашев Икромжон Турсунович, ²Рузматова Шаходат Абдукаҳхаровна

¹Тарих фанлари номзоди, доцент Қўқон давлат педагогика институти Тарих факультети

“Тарих” йўналиши кафедра катта ўқитувчиси тел.: 97 597 97 54

²Қўқон давлат педагогика институти Тарих факультети “Тарих” йўналиши кафедра ўқитувчиси тел.:

90 566 88 81

эл. почта gulnozkspi@gmail.com

Аннотация

Ушбу мақолада Қўқон хонлигида ҳунармандчиликнинг ривожланиши ва бугунги кунда уларнинг давомчиси сифатида фаолият олиб бораётган ҳунармандлар тўғрисида маълумотлар мавжуд.

Калит сўзлар: тақачилар, темирчилар, аравасозлар, тўқимачилик, кулолчилик, темирчилик, мисгарлик, дурадгорлик, Қўқон, Марғилон, Ўш, Чуст, Риштон, атлас, банорас, ипак, кашта, ганч, кандакорлик.

Шаҳарнинг вужудга келишида ҳунармандчиликнинг катта аҳамияти борлиги тарихдан маълум. Қўқон шаҳри муҳим карвон йўллари чорраҳасида жойлашган бўлиб, бу ерларда ичимлик суви, гулхан учун ўтин мўл бўлган. Бу манзил орқали карвонлар кўп ўтган. Карвонларга хизмат кўрсатиш учун бу ерга ҳунармандлар: тақачилар, темирчилар, аравасозлар, эгар-жабдуқ ва от асбобларини тузатадиган усталар, нонвойлар ҳамда бошқа соҳа эгалари келиб ўрнашганлар. Уларнинг манзили аста секин кенгайиб шаҳарга айланган. Ҳунармандчилик тараққий этиб унинг айрим турлари санъат даражасига етган.

Ҳунармандчилик айниқса Қўқон хонлик пойтахтига айлангандан сўнг тез ривожланди. Тарихий маълумотлар ва ҳужжатлар таҳлили шуни кўрсатадики шаҳарда XIX асрда ишлаб чиқариш билан боғлиқ 250 дан ортиқ касб ҳунар тури мавжуд бўлган. 40 дан зиёд маҳалла касб ҳунар номи билан аталган, зеро ҳунармандларнинг аксарияти алоҳида маҳаллаларда истиқомат қилганлар[1]. Саноат тараққиёти четдан арзон саноат маҳсулотларининг кўплаб келтирилиши туфайли бир қанча ҳунар турлари синиб ҳунармандлар бошқа тирикчилик манбаларини излашга мажбур бўлганлар.

Исо Жабборовнинг “Ўзбеклар” номли асарида 1897 йили биринчи аҳолини рўйхатга олиш вақтида катта шаҳарларда аҳолининг кўпчилиги қисми

ҳунармандлар бўлганликлари айтиб ўтилади. Жумладан, Наманган аҳолисининг 64 фоизи, Қўқоннинг-52 фоизи, Чустнинг-54 фоизи, Марғилоннинг-50 фоизи, Андижоннинг-45 фоизи, Тошкент ва Самарқанд аҳолисининг 29 фоизи мустақил касб ҳунар эгаси ҳисобланган хўжаликлардан иборат бўлганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд[2].

XIX асрда ҳунармандчиликнинг тўқимачилик, кулолчилик, темирчилик, мисгарлик, дурадгорлик ва бошқа турлари мавжуд бўлган. Ҳунармандчилик соҳаси хонликнинг Қўқон, Наманган, Чуст, Андижон, Марғилош, Ўш, Хўжанд, Туркистон, Тошкент каби шаҳарлари ва айрим қишлоқларида яхши ривожланган.

Қўқон хунармандлари томонидан тайёрланган ипак матолар ўзининг пишиқлиги, чиройлилиги ва арзонлиги билан ажралиб турган. Шу боис бу матолар харидоргир бўлиб, ҳатто Европа мамлакатларида ҳам ўз мижозларига эга бўлган[3].

Хунармандчиликнинг ривожда, айниқса, Қўқон шаҳри муҳим ўрин тутган. 1876 йилда Қўқонда 1 та ғишт пиширадиган хумдон, 276 та шойи тўқиш ва 428 та ип газлама тўқиш дастгоҳи, 67 та кўнчилик корхонаси, 5 та тегирмон, 5 та обжувоз ва бошқа хунармандчилик шахобчалари фаолият кўрсатган[4].

Қўқон хонлиги хунармандчилигининг ривожланишида Марғилон шаҳрида ишлаб чиқарилган ипак матолар алоҳида аҳамиятга эга бўлган. Айниқса Марғилонда абр (форсча-булут, булутсимон) нусхали матолар енгил, нафис ва рангларининг тиниқлиги билан ажралиб турган. Бундан ташқари ипакдан беқасам, банорас, шойи, нимшойи, атлас, адрас каби матолар ҳам тўқилган. Матоларга гул босишда табиий бўёқлардан фойдаланилган. Қадимий анъаналардан ҳисобланган матога қолип билан гул босиш усули сақланиб қолган. Матоларни бўяшда анор пўсти, пиёз, ёнғоқ пўстлоғи каби табиий ранглардан фойдаланилган.

Қўқонда хунарманд касибчилик мазмунан бой ва серкиррали бўлган. Булар: мисгарлик, заргарлик, ўймакорлик, харбий қурол ишлаб чиқариш, сопол ва кўзагарлик, қоғозгарлик, бадий тўқимачилик, дўппичилик, каштачилик, кўприксозлик, темирчилик ва шу кабилар[5]. Уларнинг сони кўп бўлган, булардан ташқари хонликда қазиб олинаётган ер ости бойлиги ҳам бўлган. Аммо уларни ишлаб

чиқариш шунчалик содда ва кам эдики, улар эҳтиёжни қондира олмасди[6].

Хонлик аҳолисининг асосий машғулотларидан яна бири ипакчилик бўлиб, ипак ва ипак матолар мамлакатнинг ташқи савдодаги асосий маҳсулотларидан бири эди. XIX аср 60-йиллари охирларида Қўқон ва Марғилоннинг ўзида 900 га яқин хонадон ипакчилик билан шуғулланган бўлиб, ҳар бир оилада 1 тадан 3 тагача тўқув дастгоҳи бўлган[7].

Амалий санъатнинг кўҳна турларидан бири каштачилик ҳисобланиб, ҳудудимизда тикилган сўзана, чойшаб, палак, гулкўрпа, дўппи каби санъат дурдоналари бутун жаҳонга машхур бўлган.

Рус манбаларида айтилишича, хонликдаги асосий ишлаб чиқарувчи куч хотинлар бўлган. Улар “пахта ва ипак йигириб, улардан турли хил газламалар тўқиб оиласи ва бозор учун кўйлак ва бошқа кийимлар тикишган. Эркалар эса асосан кулолчилик, кўнчилик билан шуғулланишган. Шаҳарларда, айниқса Қўқонда эса тери ва Осиё идишларини (чойнак, қозон, тарелка) жуда яхши тайёрлайдиган усталар кўп бўлган. Кумушчилар ҳам бор. Улар эгар учун анжомларни ва бошқа буюмларни моҳирона тайёрлаганлар[8].

Аҳолининг турмуш тарзига сиёсий барқарорлик, иқтисодиётнинг ривожланиши, табиат қонунлари ҳам таъсир этган. Бундан ташқари Қўқон хонларининг аҳолини сув иншоотларини қурилишига жалб қилиши, янги ўзлаштирилган ерларга кўчманчи аҳолининг бириктириб қўйиши ҳам сабаб бўлган[9].

Тарихий манбаларга кўра, хонликдаги уй хунармандчилигининг

асосий ишлаб чиқарувчилари аёллар бўлган. Улар пахта ва ипак йигириб, улардан турли хил газламалар тўқиб оиласи ҳамда бозорда сотиш учун кўйлак ва бошқа кийимлар тикишган. Эркаклар эса кулолчилик, кўнчилик билан шуғулланганлар. Шаҳарларда, айниқса, Кўконда тери ва Осиё идишларини жуда яхши тайёрлайдиган усталар кўп бўлган. Улар эгар анжомларини ва бошқа буюмларни ўта усталик билан тайёрлаганлар. Қуролсозлар у қадар моҳир бўлишмаган. Дарахт кам ишлатиларди: улардан тайёрланган буюмлар бироз сифатсизроқ бўлган. Кўконда порох ишлаб чиқариш ишлари хусусий шахслар қўлида бўлиб, унинг 6.5 фунти 3 тангага сотилган[10].

Арминий Вамбери хонликдаги бир неча шаҳарларга таъриф берган: Тошкентдан кейинги муҳим шаҳарлардан бири Хўжанд ҳисобланиб, бу ерда 5 мингга яқин уй, кўплаб алача тайёрлайдиган фабрикалар, 15 та мадраса ва икки баробарга кўп масжидлари бўлган; Марғилон-катта шаҳар, кўконлик олимларнинг шаҳри, Махдуми Аъзам фирқасидаги Хўжа Бузрук яшаётган ҳудуд ҳисобланган; Андижон-хонликдаги энг яхши атласни ишлаб чиқарган; Наманган атрофида асосан кипчоқлар яшаган; Шаҳри-Манзил ва Чуст шаҳарлари-бу ерда машҳур пичоқлар ишлаб чиқарилган, Туркистонда бу пичоқлар ҳисор пичоқларидан кейин турган; Шаҳрихон-энг аъло ипаклари билан машҳур бўлган; хонликнинг шарқий ҳудудида Ўш шаҳри жойлашган бўлиб, яна бир номи “Тахти Сулаймон”, ҳар йил зиёрат қилувчилар билан тўла бўлади[11] деб таъриф бериб ўтади.

Кўкон хонлиги аҳолиси нафақат қадимда балки бугунги кунда ҳам моҳир

хунарманд ҳисобланиб, устачилик сирларини авлоддан авлодга етказиб келмоқдалар. Қуйида Кўкон хунармандчилигининг баъзи-бир турлари ҳақида маълумот берамиз.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, барча соҳаларда бўлгани каби, амалий санъатнинг ёғоч ўймакорлиги турига бўлган эҳтиёж, талаб, қараш ўзгариб борди. Тарихий қадриятларни тиклаш, ривожлантириш, янги хусусиятлари билан бойитишга алоҳида аҳамият берилди.

19-аср охирларида Кўкон ёғоч ўймакорлиги мактабига “Ҳайдар Фаранг” тахаллусига эга бўлган Ҳайдарали Нажмиддинов раҳбарлик қилди. Унинг илмини ўғли – Қодиржон Ҳайдаров давом эттирди. Кўкон мактаби фаолиятининг энг тараққий этган даври ҳам Қодиржон Ҳайдаров фаолияти билан боғлиқдир. У ўз санъати ва устозлик фаолиятини билан Кўкон ёғоч ўймакорлиги санъати заминидан “Қодиржон Ҳайдаров мактаби”ни яратди.

Ушбу хунар турини Қ.Ҳайдаровдан ўрганиб, маромига етказиб, ўз йўналиш, ўзига хос ижоди билан давом эттирган кўконлик машҳур усталардан бири Абдуғани Абдуллаевдир. Моҳир ўймакор уста, Ўзбекистон халқ устаси, Ўзбекистон Қаҳрамони Абдуғани Абдуллаев ўз ҳаёти давомида устозидан олган сабоқлари натижасида буюк унвонларга сазовор бўлганлар. Шогирд бўлган даврдан бошлаб, устози Қ.Ҳайдаров билан ёнма-ён меҳнат қилиб Тошкентдаги “Фарғона” чойхонаси, Истиқлол санъат саройи, “Зарафшон” ресторанидаги ўймақори нақшли панжара, дарвоза, эшикларни ишлаган.

Уста А.Абдуллаев 1983 йилдан мустақил фаолият кўрсатган. Илк бор

Олим Хўжаев номидаги театр биноси учун 20 дан ортиқ ўймакор эшик, дарвоза, панжараларни тайёрлаган. Қарши театри ва бошқа бинолар учун нозик ислимий ўйма нақшлар билан безатилган устун, эшик, дарвоза, панжаралар яратган. Бухорий ёдгорлик мажмуидаги ёғоч ўймакорлиги ишларига раҳбарлик қилган, шогирдлари билан бирга шарафалар, хофузаклар тайёрлаган, айвонлар шифтини вассажуфт ёниш, ўймакори устунлар яра-тишда юксак маҳоратга эга. Шунингдек, уста Тошкентдаги “Хотира майдони” (1999 йил)даги айвонларнинг ўйма нақшли устунларини миллий меъморлик анъаналари асосида безаган.

Ёғоч ўймакорлиги санъати Қўқон мактаби фаолиятини ҳозирги кунда Қ.Ҳайдаровнинг набиралари – Мирзаусмон, Мирзаюнус, Хасанжон Умаровлар ва уларнинг фарзандлари: Шамсиддин, Жаҳонгир, Отабек, Жамшид, Абдулҳаким, Абдурахмон, Абдулазиз ва Шаҳобиддинлар давом эттирмоқдалар.

Ёғоч ўймакорлиги санъат намуналарини Қўқон Маданияти ва тарихи Давлат музейи ва барча музей филиалларида кўришимиз мумкин. Қодиржон Ҳайдаровнинг ижодига мансуб асарлар Қўқон ўлкашунослик музейи, Тошкентдаги Цирк ва “Алпомиш” спорт зали ҳамда Ўзбекистон Давлат санъат музейи шунингдек, доимий ҳаракатдаги Ўзбекистон амалий санъати кўрғазмаси, музей мажмуаси ва коллекцияларини безаб турибди.

Хулоса қилиб айтганда, Қўқон ахли қадимдан моҳир ҳунарманд бўлган. Бугунги кунда археологик қазишмалар натижасида топиб ўрганилган ашёлар ҳам бунинг яққол исботидир.

Адабиётлар рўйхати:

1. Муҳаммад Яҳёхон Хўқандий. Худоёрхон Ўрдаси. Наманган, “Наманган”. 2016 й. Б.-177.
2. Исо Жабборов. Ўзбеклар. Тошкент, “Шарқ”. 2008 йил. Б. 57.
3. ЎзР ДА, И. Фонд-1, Опись-12, дело-1583, стр.-69.
4. ЎзР ДА, И. Фонд-276, Опись-1, дело-123, стр. 25-26.
5. Х. Н. Бобобеков. Қўқон тарихи. Т.; “Фан” 1996 й. Б. 100.
6. Х. Н. Бобобеков. Қўқон тарихи. Т.; “Фан” 1996 й. Б. 102.
7. Мадрахимов З. Ш. Қўқон хонлигида савдо муносабатлари. Тарих фан. Ном. Дисс. Тошкент, ЎзМУ, 2009й. Б-35.
8. Х. Н. Бобобеков. Қўқон тарихи. Т.; “Фан” 1996 й. Б. 103.
9. Б. М. Бабаджанов «Кокандское ханство: власть, политика, религия». Токио-Ташкент, 2010 г.
10. Насиржон Топилдиев. Қўқон хонлиги ва Россия империяси тарих чорраҳасида. Тошкент. Академнашр. 2012 й. Б. 111-112.
11. Арминий Вамбери. Путешествие по Средней Азии. Российская академия наук Институт востоковедения. Стр. 205-206.